

האם רשאי שליח בית דין להיכנס לבית הלווה? לבירור נוסחה וכוונתה של דרשה אחת בספרי דברים

אבי שויקה*

מבוא

כידוע, ההלכה מערכת דינמית היא, פושטת צורה ולובשת צורה. להלכה מחויבת היא להמשכיות ולרציפות, אולם למעשה הריהי ככל אורגניזם חי שאינו שוקט על שמריו. הלכה שהייתה מקובלת מאות שנים עשויה להשתנות ולהתחלף, ובזמן אחר להתחלף שוב ואף לחזור למה שהייתה. המתח המתמיד בין שני פניה אלה של ההלכה – בין המחויבות העקרונית לקפיאה על השמרים מצד אחד ובין המציאות הדינמית מצד אחר – הוא מקור מפרה ובלתי נדלה לפעילות יוצרת מסוג מסוים של מוסרי ההלכה. הרחק מן העין אולם ללא הרף עובר כמו מכבש ענק על המקורות הקדומים, משנה את פניהם ומתאים אותם אל ההלכה המתחדשת.

פעילות זו מתרחשת בשני ערוצים עיקריים: ערוץ אחד הוא פרשנות מחודשת של המקורות שאינה עולה בקנה אחד עם כוונתם המקורית. פרשנות זו, משיצאה מיד האוטוריטות המקובלות בעולמה של ההלכה, מתקבעת בתודעה של הלומדים עד שקשה מאוד להזיזה ממקומה. ערוץ אחר הוא השתנות נוסח המקורות הקדומים, אם בשוגג אם ביוזעין – או מתוך כוונה מודעת להתאימם להלכה הרווחת או משום שהשתנות ההלכה עשתה אותם ללא מובנים ודורשים גגהה. שני ערוצים אלה אינם זורמים כל אחד באפיקו הנבדל אלא מקיימים יחסי גומלין הדוקים: מזינים זה את זה, מסתכסכים זה בזה ולא פעם מתנגשים במערבולת שוצפת. התוצאה ממצב זה היא שתולדות ההלכה נתונים במעין שכתוב מתמיד. האתגר הניצב לפני החוקר הוא לחזור בעד המסך שיוצרת פעילות זו אל המקורות הקדומים כנתינתם וככוונתם, כדי לשחזר באמצעותם את תולדות ההלכה כהווייתם. מטבע הדברים שחזור כזה אינו מלאכה קלה. כאשר מימרה של חכמים נעשית לא מובנת או לא קבילה עבור דורות מאוחרים אפשר שגרסה משובשת או 'מתוקנת' תכה שורש ותדחה מפניה את הגרסה המקורית גם בעדי הנוסח הטובים. במקרים כאלה כללי הההזרה הרגילים, המשמשים למשל את החוקרים המתקינים מהדורות מדעיות, לא יסייעו בידינו אלא כנקודת מוצא לדיון הפילולוגי. על מנת להגיע למסקנות הנכונות על אודות הגרסה המקורית יש לכלול בדיון מלבד עדי הנוסח הראשוניים גם את עדי הנוסח המשניים, שבדרך כלל יש להם בעצמם כמה נסחים. יתרה מזו, אין להסתפק בהשוואה מכנית של הנסחים אלא יש לנסות לשער כיצד נוצרו הגרסאות השונות וכיצד השתלשלו זו מזו. בשחזור זה יש להתחשב לא רק בשיקולים הכלליים של ביקורת הנוסח אלא גם בשיקולים שמביאים בחשבון תהליכים מהסוג שנזכר לעיל, ושמצריכים לרדת לעומקן של העניין המסוים. דרך זו אפשר שתימצא ארוכה ומייגעת, אך שכרה בצדה, שכן רק היא יכולה לתת בידינו מפתח לשחזור שלבים מוקדמים בתולדותיהן של הלכות שהתפתחויות מאוחרות טשטשו כמעט לגמרי את עקבותיהן.

מקרה מובהק כזה הוא ההלכה בעניין גביית חוב על ידי שליח בית דין, ובפרט השאלה אם מותר לשליח בית הדין להיכנס לביתו של הלווה על מנת לגבות את החוב. בהלכה המאוחרת – מתקופת האמוראים ואילך – נקבע שהדבר אסור, כלומר ציווי התורה 'כי תִּשֶׂה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו' (דב' כד 10) חל לא רק על המלווה עצמו אלא גם על שליח בית הדין. על פי קריאה פשוטה של המקורות התנאיים כפי שהם מונחים לפנינו היום, וכפי שהם מתפרשים על ידי המקורות המאוחרים מהם, כך הייתה ההלכה גם בתקופת התנאים. אולם בחינה מדוקדקת של

* אני מודה מקרב לב לפרופ' שלמה נאה, שקרא בתשומת לב רבה טיוטות אחדות של מאמר זה והעיר עליהן הרבה הערות חשובות. ביקורתו הנוקבת והמתמדת הצילה אותי משיגאות רבות במקומות שקיבלתי אותה ועזרה לי לגבש ולנסח את גישתי במקומות שלא הסכמתי אֹתָה. עוד אני מודה לד"ר מרדכי סבתו ולאחי, ד"ר רוני שויקה, שקראו גם הם טיוטות שונות של המאמר והעירו עליהן הערות מועילות. תודה גם לקורא האנונימי מטעם המערכת על הערותיו. גרסה ראשונית של מאמר זה הוצגה בקונגרס העולמי הארבעה עשר למדעי היהדות, ירושלים תשס"ה.

המקורות מביאה למסקנה אחרת. במאמר זה אבקש לדון במקור אחד בלבד הנוגע לעניין זה, והוא דרשת הספרי על הציווי הנזכר בדברים. אף דרשה זו נתפרשה בדרך כלל כאוסרת על שליח בית הדין את הכניסה לבית הלווה, אך כפי שאנסה להראות, עיון יסודי בגלגולי הנוסח והפרשנות של דרשה זו מוליך למסקנה שכוונתה המקורית היתה הפוכה. מסקנה זו פותחת פתח לבחינה מחודשת של מקורות אחרים ושל הנושא בכללו.

דרשת הספרי: הצגת הבעיה

זו לשון הדרשה בנוסח הדפוסים (ספרי דברים רעו, עמ' 294-295 במהד' פינקלשטיין):¹

לא תבא אל ביתו. יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ? תלמוד לומר 'לעבט עבטו בחוץ'. יכול לא ימשכנו בחוץ אבל ימשכנו מבפנים? תלמוד לומר 'בחוץ תעמד'. כשהוא אומר 'והאיש' לרבות שליח בית דין.

ההבנה המקובלת של המשפט האחרון הן בספרות התורנית והן במחקר המדעי היא שגם שליח בית דין חייב לעמוד בחוץ, כלומר אסור לו להיכנס לבית הלווה.² אולם דרשה זו מעוררת קושי בולט: מדוע שואל הדרשן 'יכול לא ימשכנו בחוץ אבל ימשכנו מבפנים'? הרי האיסור למשכן בפנים הוא נקודת המוצא לדרשה, שהרי הדיבור המתחיל הוא 'לא תבא אל ביתו!' וכבר נאמר 'יכול לא ימשכנו בפנים אבל...'

ראשונים ואחרונים התחבטו בשאלה זו. ר' סולימאן אוחנא, למשל, פתר את הבעיה בדרך פשוטה: הוא מחק בבא זו. הגהה זו נתקבלה על דעת ר' דוד פרדו. אחרים הציעו פתרונות אחרים, אך הם רחוקים מליישב את הקושי. 'המיוחס לראב"ד'³ מנסה להסביר מה ההיגיון בהנחה שבחוץ יהיה אסור למשכן ובפנים מותר: 'פירוש, אם ינתחנו בשוק ודאי איכא בושת גדול, אבל בביתו אם מצאו טעון כלים מותר לנתח? משום כך איצטריך בחוץ תעמד'.⁴ אולם תירוץ זה אינו עונה על הקושי הנובע מכך שהאיסור מפורש בכתוב. על שאלה זו ניסו כמה אחרונים להציע תשובות שונות, והצד השווה שבהן הוא הניסיון להעמיד את הכתוב 'לא תבא אל ביתו' במובן מצמצם שניתן להרחיב אותו. למשל, כך פירש ר' אברהם גומבינר בפירושו 'זית רענן' על ילקוט שמעוני: 'וקשה, הא כתיב "לא תבא אל ביתו" ויש לומר שהוא אמינא כשבא אל ביתו אדעתא למשכנו, אבל כשבא לביתו משום עסק אחר מותר למשכנו, קמ"ל'.⁵ אולם פירוש כזה מכניס לדרשת הספרי מה שאין בה.

לדעת פינקלשטיין (במהדורתו, עמ' 294-295) הבא השנייה מדברת בשליח בית הדין: 'ואחר כך שואל יכול לא ימשכנו בחוץ הוא בעצמו אבל ימשכנו מבפנים ע"י שליח בית דין'. לאור ההנחה שמדובר בשליח בית דין לא רק השאלה נעשית מובנת אלא גם ההמשך – 'כשהוא אומר והאיש לרבות שליח בית דין' – נעשה מתאים מאוד ואף הכרחי. ואכן אילו היה כתוב 'מבפנים ע"י שליח

¹ א"א פינקלשטיין (מהדיר), ספרי על ספר דברים עם חילופי גרסאות והערות, ברלין ת"ש וניו יורק תשכ"ט.
² ליברמן בפירושו לתוספתא הקובעת כי שליח בית דין אסור להיכנס לבית הלווה ציין לדרשת הספרי כמקבילה לדין התוספתא. נראה שבעיניו נחשב הדבר מובן מאליו, ועל כן אין הוא מוסיף כל הערה לצייון זה (שאלו ליברמן, תוספתא כפשוטה: ביאור ארוך לתוספתא, חלק ט: סדר נזיקין, ניוארק תשמ"ח, עמ' 301). גם אפשטיין, כשדן בסוגיית התלמוד הדנה בשאלה זו, העיר: 'ואף בברייתא דספרי תצא פי' רעו [פינקלשטיין 295] כשמואל' (י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה [שני כרכים], תל אביב תש"ח, עמ' 546). וכך פירשו בלי יוצא מן הכלל כל מפרשי הספרי האחרונים.
³ פירוש זה, ששרד בשני כתבי יד, נדפס לראשונה לפני כעשרים שנה: *Pseudo-Rabad, Commentary to Sifre*: *Deuteronomy* (edited by H. W. Basser), Atlanta, Georgia 1994. מחברו אינו ראב"ד אלא ככל הנראה חכם צרפתי שחי במחצית השנייה של המאה ה"ג.

⁴ תירוץ זה חזר והציע, כנראה באופן בלתי תלוי, ר' מאיר איש שלום בפירושו 'מאיר עין' (וינה תרכ"ד).
⁵ והביאו דבריו כמה מפרשי הספרי האחרונים, כמו ר' אברהם יקותיאל זלמן ליכטנשטיין בפירושו לספרי 'זרע אברהם' (דיהרנפורט תקע"א), ור' יעקב נוימברג בפירושו לספרי המצוי בכתב יד בספרייה הלאומית בירושלים (8'189). ברוח זו הוצעו עוד פתרונות. למשל, ר' משה דוד טרויש אשכנזי כותב בפירושו 'תולדות אדם' (נדפס לראשונה בירושלים, תשל"ב): 'דהוא אמינא דיבר הכתוב בהוה וביתו היינו רשותו' (ולא הבנתי דבריו, שהרי גם אם מובן המילה כאן הוא 'רשותו' עדיין ביתו של אדם כלול במושג זה).

בית דין הייתה הדרשה חפה מכל קושי. אך במצב הקיים הצעה זו מחייבת להניח שנושא המשפט מתחלף מהמלווה (בהופעתו הראשונה של הפועל 'ימשכננו') לשליח בית הדין (בהופעתו השנייה של פועל זה) בלי שום רמז. הצעה זו מכניסה אפוא לטקסט מה שלא נאמר בו ואינה יכולה להתקבל.

נוסח הדרשה

על מנת לפתור את הקושי שמעוררת דרשה זו עלינו לברר את נוסחה. בסוף המאמר מוצג סינופסיס של כל עדי הנוסח הישירים וכמה מעדי הנוסח העקיפים שבידינו.⁶ נסכם את מצב עדי הנוסח. נוסח הדפוס זהה לכ"י רומי, המשמר בצורה הטובה ביותר את מסורת הנוסח הדומיננטית של דרשה זו. שני עדים אחרים – כ"י לונדון וכ"י ברלין – מייצגים אף הם את אותה מסורת נוסח אך בצורה משובשת מעט: בשניהם אירע דילוג של כמה מילים מחמת הדומות.⁷ לעומת זאת נראה שכ"י אוקספורד מייצג מסורת נוסח אחרת:

לא תבא אל ביתו. יכול לא ימשכננו מבפנים אבל ימשכננו מבחוץ? תלמוד לומר 'בחוץ תעמד'. כשהוא אומר 'והאיש' לרבות שליח בית דין.

נוסח זה (להלן 'הנוסח הקצר') זהה לנוסח הדומיננטי (להלן 'הנוסח הארוך'), מלבד שחסר בו כל רצף המילים 'תלמוד לומר לעבט עבטו בחוץ יכול לא ימשכננו בחוץ אבל ימשכננו מבפנים'. כיצד יש להסביר פער זה?

לדעת פינקלשטיין (שם) קטע זה נשמט 'מפאת קושי הענין'. דעה זו אינה נראית אף שהנוסח הארוך קשה מהטעם שנזכר לעיל, אלא שהנוסח הקצר קשה עוד יותר: על פיו המדרש סותר את עצמו מיניה וביה. לפי סגנון המדרש השאלה 'יכול לא ימשכננו בפנים אבל ימשכננו בחוץ' היא שאלה רטורית שתשובתה שלילית, אולם הציטוט המובא כתשובה, 'בחוץ תעמד', אינו מבהיר מדוע יש לפסול את האפשרות שהמלווה ימשכן את הלווה בחוץ. אדרבה: לכאורה הוא תומך במסקנה זו. אין הדעת נותנת אפוא שמעתיקים היו מתקנים נוסח לנוסח קשה ממנו, המכיל סתירה פנימית. מלבד זאת לא נראה שהנוסח הקצר נוצר מהשמטה מכוונת בנוסח הארוך, משום שתיחומו של הקטע החסר מוזר: הוא לא מתחיל ולא מסתיים במקום שבו היתה צריכה להתחיל ולהסתיים השמטה

⁶ העתקתי את כל עדי הנוסח העקיפים שיש בגרסתם שינוי ניכר מהנוסח הדומיננטי המיוצג בכ"י רומי ובדפוס. לא הובאו עדי נוסח עקיפים שגרסתם זהה בעיקרה לנוסח זה (שניים כאלה הם ילקוט שמעוני ומדרש חכמים), ולא הובאה גרסת הפירוש 'המיוחס לראב"ד', כיוון שהיא נוטה אל הפרפרזה ובכל מקרה אינה רצופה. לאחדים מעדי הנוסח העקיפים יש בעצמם כמה עדי נוסח. מבין העדים העקיפים המוצגים כאן יש שינויי נוסחאות בעלי משמעות בעדי הנוסח של פירוש ר' הלל ושל מדרש הגדול, ועל בחירת הנוסח שהובא כאן בשני מקרים אלה ראה דיונים להלן. ואלה עדי הנוסח שהשתמשתי בהם כאן, לפי הסדר (את כולם בדקתי מחדש):

ספרי כ"י רומי 32 (מספרו במכון לתצלומי כתבי יד 148).

ספרי כ"י ברלין 33 (מספרו במכון 10058).

ספרי כ"י לונדון 341 (מספרו במכון 4964).

ספרי דפוס ראשון, ונציה ש"ו.

ספרי כ"י אוקספורד 151 (מספרו במכון 16215).

פירוש ר' הלל לספרי כ"י ששון 598 (מספרו במכון 9283). ונוסחו כמעט זהה לכ"י פרנקפורט (מספרו במכון 4211).

מדרש הגדול כ"י ברלין (מספרו במכון 1825).

מדרש הגדול מהד' פיש (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ה).

ילקוט תלמוד תורה כ"י אוקספורד 2638 (מספרו במכון 22704).

ספר יראים כ"י פריז 1309 (מספרו במכון 34247). וזהה לנוסח הדפוסים.

⁷ החיסרון של שלוש מילים בכ"י לונדון הוא בבירור דילוג מחמת הדומות. וכבר העיר כהנא כי כ"י לונדון 'משופע [...] ביחס לשאר עדי הנוסח במספר גדול במיוחד של השמטות מחמת הדומות' (מנחם כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר [עבודת דוקטור], האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 24-25). החיסרון בכ"י ברלין אינו חד-משמעי באותה מידה, אולם היות שהנוסח המתקבל אינו סביר ביותר, מסתבר מאוד שגם כאן חלה השמטה מחמת הדומות (ונראה שנוסח האב של כ"י זה גרס, כמו כ"י לונדון, לעבט עבטו 'מבחוץ' ולא 'בחוץ').

כזאת. הקושי בדרשה נעוץ בשאלה 'יכול לא ימשכנו בחוץ אבל ימשכנו בפנים'. ובכן הדבר הפשוט וההגיוני עבור מגיה הבוחר להתמודד עם הבעיה על ידי מחיקה היה למחוק את שאלה זו ואת התשובה עליה. ואכן אנו מוצאים במרוצת הדורות כמה מגיחים שעשו כן במודע ובאופן מתועד.⁸ אולם אין אנו מוצאים שום עד נוסח שבו נעשתה ההשמטה כך. בנוסח הקצר כפי שהוא לפנינו חסרה התשובה לשאלה הראשונה (ההגיונית), אבל מקוימת התשובה לשאלה השנייה (המתמיהה). על ידי זה נהפך הציטוט, שהיה התשובה לשאלה שנשמטה, לתשובה לשאלה המנוגדת לה. כאמור, מצב זה יוצר זיווג של שאלה ותשובה שהוא פרדוקסלי לכאורה.

אפשרות סבירה הרבה יותר ולכאורה מתבקשת היא שהחיסרון בכ"י אוקספורד נוצר בשוגג עקב דילוג מחמת הדומות, משום שהן הקטע החסר והן המשכו פותחים במילה 'ת"ל'. אמנם יש להעיר כי במקרה זה, שלא כמו בהשמטות שבכ"י לונדון ובכ"י ברלין, אין מדובר בדילוג מחמת סופיות דומות (*homoeoteleuton*) אלא בדילוג מחמת תחיליות דומות (*homoioarcton*) – תופעה שאמנם קיימת, אולם היא שכיחה פחות מן הראשונה. על כל פנים אין להתעלם מכך שחיסרון זה (בניגוד לחסרונות בכתבי היד האחרים) יוצר נוסח בעל משמעות, שיש לו יתרון מסוים על הנוסח הארוך דווקא בשל היותו הגרסה הקשה (*lectio difficilior*). על כן יש טעם להרחיב את הדיון הטקסטואלי לעדי הנוסח העקיפים של הספרי ולבחון אם מדובר בשיבוש מקרי שנפל בכתב יד אחד או במסורת נוסח אחרת שיש לה עדים נוספים.

לאחר בדיקה מצאתי שישה עדי נוסח עקיפים הרלוונטיים לביורר הנוסח של דרשה זו.⁹ שניים מהם – ילקוט שמעוני ו'מדרש חכמים' – משקפים את הנוסח הארוך. באחרים שונה הנוסח באופן כלשהו, ובאלה נדון עתה אחד לאחד.

מדרש הגדול

כבר ציין פינקלשטיין את גרסת 'מדרש תנאים' של הופמן כזהה לגרסת כ"י אוקספורד של הספרי. 'מדרש תנאים' זה הוא למעשה העתקה סלקטיבית של מדרש הגדול על פי כ"י ברלין. אך יש להעיר כי במקום זה, כ"י ברלין הוא אולי עד הנוסח היחיד של מה"ג שגרסתו זהה בדיוק לגרסת כ"י אוקספורד.¹⁰ גרסתם של שאר כתבי היד כוללת את גרסת כ"י אוקספורד כמות שהיא, אך לפני כן באה נוספת שלא נמצא לה חבר בשאר עדי הנוסח של הספרי. וזה הנוסח:

לא תבא אל ביתו לעבט עבטו. יכול לא ימשכנו מבחוץ אבל ימשכנו מבפנים? תלמוד לומר 'לא תבא אל ביתו'. יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ? תלמוד לומר 'בחוץ תעמד'. כשהוא אומר 'והאיש' לרבות שלוח בית דין.

קשה מאוד לשער שלפנינו גלגול של הנוסח הארוך שנתחלפו בו פעמיים – בכיוונים מנוגדים – צמד המילים 'מבפנים' ו'מבחוץ'. חילוף מרובע כזה לא היה יכול להתרחש ללא מודעותו של הסופר.¹¹ השערה סבירה יותר לכאורה היא ששתי הבבות החליפו את מקומן. הבבא הראשונה לפי נוסח זה דומה לבבא השנייה בנוסח הארוך, אלא שבמקום שהציטוט שם הוא 'בחוץ תעמוד' הציטוט כאן הוא 'לא תבא אל ביתו'. אכן, אילו רק בחילופים אלו היה מדובר, ניתן היה לראות בנוסח מה"ג גלגול של הנוסח הארוך שבו בבא זו נדדה ממקומה – מאחרי הבבא העיקרית שבדרשה אל פניה –

⁸ כאמור, כך עשו ר' סולימן אוחנה ור' דוד פארדו, ובמחקר המודרני שב ועשה כך אפשטיין (ראה להלן).
⁹ לשם כך בדקתי את עדי הנוסח העקיפים (כולל פירושים מוקדמים) שרשם כהנא בעבודת הדוקטור שלו על ספרי במדבר (לעיל, הע' 7), עמ' 415-420.

¹⁰ כתבתי 'אולי' משום שיש יותר מחמישים כתבי יד של מדרש הגדול לדברים, ולא בדקתי את כולם. אך במדרש הגדול מהדורת פיש, שהסתמך על כעשרה כתבי יד, מופיע הנוסח ה'מורחב' ללא ציון חילופי נוסחאות, ובבדיקה שערכתי מצאתי שפיש לא שגה בזה (כ"י ברלין לא נכלל בין עדי הנוסח במהדורת פיש). כמו כן בדקתי כחצי תריסר כתבי יד נוספים, מהקדומים למדעי (מאות טו-טז), וגם בהם מופיע אותו נוסח כמעט ללא שינוי.

¹¹ ההנחה שחילוף מורכב זה נעשה ביוזעין גם היא אינה סבירה, משום שתוצאתו היא דרשה שבשני חלקיה התשובה אינה מתאימה לשאלה.

ונשתנה הציטוט שלה. אולם היות שגם בבבא השנייה, החשובה יותר, שונה הציטוט מכפי שהוא בנוסח הארוך, ועתה הוא זהה לזה שבנוסח הקצר, נראה שנוסח מה"ג לא היה יכול להתפתח מן הנוסח הארוך. לא נראה שר' דוד עדני (או מעתיק של ספרו) היו משמיטים את הציטוט 'לעבוט עבוטו בחוץ', שהוא הציטוט החשוב בדרשה, לטובת 'בחוץ תעמוד' הבלתי-מובן בהקשר. הזיווג הפרדוקסלי לכאורה של השאלה 'יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ' עם התשובה 'ת"ל בחוץ תעמוד' הוא טביעת חותם מובהקת של הנוסח הקצר. שאלה נוספת שחשיבותה רבה להבנת הדרשה היא לאיזו בבא נסמכת הסיפא 'כשהוא אומר והאיש לרבות שליח בית דין': לזו הלומדת את איסור המשכון בפנים (כמו בנוסח הארוך) או לזו הלומדת את איסור המשכון בחוץ (כמו בנוסח הקצר)? וגם בזה זהה נוסח מה"ג לנוסח הקצר. נראה אפוא שנוסח מה"ג אינו אלא הנוסח הקצר שנוספה לו בבא נוספת.

על השאלה כיצד נוצר נוסח מורכב זה ניתן לענות על פי שיקול המפורש בדבריו של אחד ממפרשי הספרי, ר' דוד פארדו. אחר שהוא דן בדרשה זו ומסיק שיש למחוק את הבבא 'יכול לא ימשכנו מבחוץ' אבל ימשכנו מבפנים' הוא מוסיף במעין מחשבה שנייה: 'אמנם מקום יש בראש להעמידה'. נראה אפוא לשער שבעל מה"ג מצא בבא זו בכתב יד של הספרי שגרס כנוסח הארוך ושלא נחשב בעיניו ראוי לסמוך עליו. וכיוון שלא רצה לוותר עליה כליל, מצא לה מקום בתחילת הדרשה מתוך אותו שיקול שביטא ר' דוד פארדו.¹² אולם לא ניתן היה להציג אותה כמות שהיא, כיוון שהציטוט שלה – 'בחוץ תעמוד' – זהה לציטוט של הבבא היחידה בדרשה זו על פי הנוסח הקצר. על כן הוא החליף את הציטוט 'בחוץ תעמוד' בציטוט שקול לו מצד תוכנו – 'לא תבוא אל ביתו'.¹³

פירוש רבנו הלל

הנוסח הקצר מתועד גם בפירושו של ראשון פרשני הספרי, ר' הלל בן אליקים 'מארץ יון', שחי במחצית השנייה של המאה ה"ב בעיר סילווידי הסמוכה לקושטא.¹⁴ וכך פירש ר' הלל דרשה זו:¹⁵

לא תבא אל ביתו. לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ ת"ל בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו. משום דהאיש יוציא אליך את העבוט לא תמשכנו מבפנים או מבחוץ: כשהוא אומר והאיש. ולא כתיב ואיש: לרבות שליח ב"ד. דנכנס לביתו של לווה למשכנו:

הדיבור המתחיל בפירוש זה זהה לנוסח הקצר (מלבד שנוספו כמה מילים בהמשך לציטוט 'בחוץ תעמוד'), ומפירושו של ר' הלל ברור לגמרי שזהו הנוסח שעמד לפניו ולא תוצאה של דילוג. אולם פירוש זה, שנותר גנוז בכתבי יד עד לאחרונה, נשתכח ונשתקע ולא עמד לנגד עיני מפרשי הספרי המאוחרים. ומאלף לעקוב אחר גלגוליו בימינו: הנוסח שצוטט לעיל נדפס במהדורה הראשונה של פירוש ר' הלל שראתה אור – המהדורה שהוציא קולידיצקי בשנת תש"ח על פי כ"י ששון,¹⁶ אבל

¹² אין להוציא מכלל אפשרות גם כי גרסת כ"י ברלין היא הגרסה המקורית של מה"ג, ואילו גרסת רוב עדי הנוסח היא תולדה של הגהה שנעשתה באב נוסח קדום (מאוד) של מה"ג, מאותם שיקולים שהוצעו כסיבה לעריכתו של ר' דוד עדני.

¹³ כך נוצרה דרשה שבה הציטוט שבאמצעותו משיב הדרשן על השאלה זהה עם הדיבור המתחיל. דבר זה אינו תואם את דרך המדרש, והוא סימן מובהק להתערבויות העריכה שפגעו בחומר שלפנינו.

¹⁴ מסיבה כלשהי לא ציין לכך פינקלשטיין בחילופי הנוסחאות במהדורתו. אמנם כ"י ששון של פירוש זה לא היה תחת ידו של פינקלשטיין באותה עת (ראה הקדמתו), אולם כ"י פרנקפורט היה בידו, ונוסחו זהה.

¹⁵ הציטוט על פי כ"י ששון 598 (מספרו במכון לתלומי כתיב יד 9283) וכ"י פרנקפורט 8^o3 (מספרו במכון 4211).

¹⁶ ספרי עם פירוש רבנו הלל ב"ר אליקים, מהדיר ש' קולידיצקי, ירושלים תש"ח. נוסח זה של פירוש ר' הלל משתקף גם בפירוש הספרי לר' אביגדור בן יצחק צרפתי, מבעלי התוספות, שחי בצרפת במחצית השנייה של המאה ה"ג. פירושו לספרי, המיוסד על פירוש ר' הלל, נשתמר בכ"י מנטובה 36. מחברו של פירוש זה זוהה על ידי אפרים פישל הערשקאוויטש, שהוציא לאור (לראשונה) ספר אחר של חכם זה: פירושים ופסקים על התורה לרבנו אביגדור צרפתי ז"ל, הוצאת מכון הררי קדם, ירושלים תשנ"ו. לזיהוי זה לא ניתנה תשומת לב במחקר, אך לדעתי הוא מבוסס דיו (אני מקווה לאשש זאת בהזדמנות אחרת). על הפירוש עצמו ראה כהנא תשמ"ה, עמ' ק-קה. כדבריו שם (עמ' קא)

במהדורה החדשה שיצאה בשנת תשמ"ג נדפס נוסח אחר, מורחב יותר, על פי כ"י וינה (המילים שנוספו בנוסח זה מועתקות באות מודגשת):¹⁷

יכול לא ימשכנו וכו'. מדכתיב לא תבא אל ביתו לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ **ת"ל לעבוט עבוטו: ומנין שלא ימשכנו בפנים** ת"ל בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו דמשום דהאיש יוציא לך את העבוט לא תמשכנו בפנים או מבחוץ: כשהוא אומר והאיש. ולא כתיב ואיש: לרבות שליח ב"ד. **דאינו** נכנס לביתו של לוח למשכנו:

נוסח זה, כדרכו של כ"י וינה, הוא עיבוד של פירוש ר' הלל על פי נוסח הדפוס של הספרי.¹⁸ עיקרו של העיבוד בהכנסת החלק הנוסף בנוסח הדפוס (בפרפרזה מקצרת) אל תוך הדיבור המתחיל של הפירוש. אך כיוון שנוסח הדפוס כולל שתי דרשות, יצר שינוי זה קושי: לשם מה ציטט ר' הלל את הרישא של הדרשה אם לא העיר עליו דבר? כדי לעמעם קושי זה נוספו כמה מילים בתחילת הדרשה, ושינוי זה הפך את הציטוט 'לא תבא אל ביתו' מדיבור המתחיל של דרשת הספרי לתוספת הסבר של ר' הלל, כביכול. כך קיבל המשפט הראשון צורה חיצונית של 'פירוש' (אף כי מיותר מכל בחינה). 'תיקון' בולט נוסף שנעשה בנוסח זה הוא היפוך הפירוש של המשפט האחרון על ידי הוספת המילה 'אינו'. תיקון זה נעשה כדי להתאים את פירוש ר' הלל להלכה המקובלת, וכן לפירוש המוסכם על מפרשי הספרי האחרונים.¹⁹ אכן, עם 'תיקון' נוסח דרשת הספרי המופיע בפירוש נעשה פירושו של ר' הלל למשפט האחרון בלתי אפשרי, וממילא נוצר גם 'הכרח' ענייני להגיהו (על כך נעמוד בהרחבה להלן). נוסח כ"י וינה ממחיש אפוא באופן מאלף כיצד נמחים עקבותיה של שיטה הלכתית קדומה מפני השיטה השלטת בתהליך המתמשך עד ימינו ועד בכלל.²⁰

'חלקים ניכרים למדי הם מפירושו [צ"ל מפירושו] ציטוט מדויק או פאראפראזה של דברי ר"ה. גם בדרשה זו ניסה ר' אביגדור ללכת בעקבות ר' הלל, אלא שבמקרה זה פירש ר' הלל את הנוסח הקצר, ואילו לפני ר' אביגדור עמד הנוסח הארוך. על כן נאלץ ר' אביגדור לעשות בפירוש ר' הלל עיבוד מרחיק לכת. אף על פי כן מבעד לפעולת שכתוב מסיבית זו ניתן להבחין בבירור שלפני ר' אביגדור עמד פירוש ר' הלל המיוסד על הנוסח הקצר (כפי שהוא בכ"י ששון) ולא פירוש ר' הלל 'מתוקן' (כפי שהוא בכ"י וינה).

¹⁷ פירוש ר' הלל לספרי כ"י וינה 60, מספרו במכון לתצלומי כתבי יד 1390. וכן נוסח כ"י לונדון (or 9162), שהועתק מכ"י וינה, ואין לראות בו עד נוסח של פירוש ר' הלל. ראה מנחם כהנא, 'פירוש רבנו הלל לספרי' (ביקורת על: ש' קולדיצקי, פירוש רבנו הלל ב"ר אליקים ז"ל מארץ יון, ירושלים תשמ"ג), קרית ספר ס"ג, תש"ן, עמ' 280-271. ושם עמ' 274.

¹⁸ על טיבו של כ"י וינה עמד כהנא: 'ברי אפוא כי כ"י וינה, שנכתב כמתואר לעיל לאחר דפוס ונציה, הועתק מכתב-יד שבו תוקנו הרבה ציטוטים מן הספרי על פי דפוס ונציה. ולפעמים שונו בעקבות תיבות דיבור המתחיל אף גופי הפירושים, או שהושמטו במגמה למנוע את הסתירה' (כהנא, שם, עמ' 277).

¹⁹ וראויה עובדה זו לתשומת לב. כהנא (שם) העיר בהרחבה על 'תיקוניו' של כ"י וינה על פי נוסח הדפוס ואף דן בקצרה בתיקונים 'לפי הענין' (היינו כדי לעשות את הנוסח מובן יותר), אך לא העיר על תיקונים בהתאם להלכה או בהתאם למפרשים אחרים של הספרי.

²⁰ ותולדות המהדורות המודפסות של פירוש רבנו הלל ממחישות כיצד מוסיף המקורי להידחות מפני ה'מתוקן' גם בימינו. במהדורת הדפוס הראשונה של פירוש ר' הלל לספרי, שאותה הוציא לאור קולדיצקי בשנת תש"ח, הופיע הנוסח המקורי, שכן מהדורה זו הייתה מבוססת על כ"י ששון בלבד (שהוא הטוב בעדי הנוסח). לעומת זאת במהדורה החדשה שהוציא קולדיצקי בשנת תשמ"ג – מהדורה המבוססת לכאורה 'על ארבעה כתבי יד' – לא זו בלבד שקבע בפנים את נוסח כ"י וינה ה'מתוקן', אלא לא הזכיר בכלל את קיומו של הנוסח האחר ולא ציין לו במדור חילופי הנוסחאות, אף שזה הנוסח לא רק בכ"י ששון אלא גם בכ"י פרנקפורט (שלא היה לעיני קולדיצקי במהדורה הראשונה). יש להעיר כי המהדורה החדשה דחקה את קודמתה מן המדפים, וגם בספריות אוניברסיטאיות מסוימות ניתן למצוא היום רק את המהדורה האחרונה. התוצאה היא שהלומד הנזקק לפירוש ר' הלל לא זו בלבד שרואה לפניו נוסח 'מתוקן' אלא אף אינו יכול לדעת ששינויי נוסח היו כאן, אף על פי שהנוסח המקורי כבר ראה את אור הדפוס לפני עשרות שנים בלבד.

ילקוט תלמוד תורה

'ילקוט תלמוד תורה', המצוי רק בכתב יד (אוקספורד 2638), נתחבר על ידי ר' יעקב בר' חננאל סקילי במחצית הראשונה של המאה הי"ד.²¹ זה נוסח הדרשה בכתב יד זה:

לא תבא אל ביתו וגו'. יכול לא ימשכנו מבחוץ אבל ימשכנו מבפנים? ת"ל 'בחוץ תעמד'. כשהוא אומר 'והאיש' לרבות שליח ב"ד.

נוסח זה היה יכול להיווצר מן הנסחים המתועדים בעדי הנוסח הישירים באחת משתי דרכים: הוא יכול להיות הנוסח הארוך שנפלה ממנו הבבא הראשונה עקב דילוג מחמת הדומות,²² והוא יכול להיות הנוסח הקצר שהמילים 'מבפנים' ו'מבחוץ' החליפו בו את מקומן. אם נוסח זה הוא תוצאה של שיבוש גרידא, הרי שתי האפשרויות סבירות. אולם יש לציין שאם הנוסח המקורי היה הנוסח הארוך, לא פעל שום לחץ לטובת שיבוש שישמיט את הבבא הראשונה. להיפך: הבבא הראשונה דווקא היא המחצית ההגיגית של דרשה זו, ואם משמיטים בבא זו, הרי הדרשה נראית מיותרת לגמרי. לעומת זאת אם הנוסח המקורי היה הנוסח הקצר, הרי פעל לחץ חזק להתחלפות המילים 'מבפנים' ו'מבחוץ'. הציטוט 'בחוץ תעמד' נראה כאילו הוא מלמד את ההיפך מן התשובה המתבקשת, וחילוף זה היה בו להתאים את השאלה אל התשובה. נראה אפוא כי האפשרות הסבירה היא שנוסח זה נוצר בדרך של שיבוש או הגהה מן הנוסח הקצר.

ספר יראים

עד עקיף נוסף לדרשה זו הוא ספר יראים (סי' קלב):

לא תבא אל ביתו. יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ? ת"ל 'לא תבא לעבט עבטו בחוץ תעמוד'. כשהוא אומר 'והאיש' לרבות שליח ב"ד.

לא נראה שנוסח זה הוא תוצאה של דילוג בנוסח הארוך, שכן הקטע החסר אינו מגשר בין מילים דומות (בתחילתו או בסופו). כיוון שיש כאן דרשה שלמה ייתכן עקרונית שנוסח זה מייצג מסורת נוסח עצמאית. כך סבר אפשטיין, שלדעתו נוסח זה – מלבד המילה 'תעמוד' – הוא הנוסח המקורי של דרשת הספרי. בדעה זו נדון בהמשך דברינו. אולם לדעתי הנוסח בצורתו שלפנינו אינו יכול להיות מקורי, משום שהציטוט 'לא תבא לעבט עבטו בחוץ תעמד' אינו תשובה הגיונית לשאלה 'יכול ימשכנו בחוץ'. זהו ציטוט 'מורחב', שמלבד שנוספו לו בתחילתו מסיבה כלשהי המילים 'לא תבא' הוא כולל הן את הציטוט המשמש תשובה לשאלה זו בנוסח הארוך – 'לעבט עבטו בחוץ' – והן את הציטוט המשמש בתפקיד זה בנוסח הקצר – 'בחוץ תעמד'. ואם כל אחד משני הציטוטים כשהוא לעצמו משמש ראיה שאין למשכן את הלווה בחוץ (על ההיגיון בנוסח הקצר נעמוד להלן), הרי ציטוט הכולל את שניהם אינו מתאים בהקשר זה, כפי שנבאר מיד. על כן מסתבר שנוסח זה אינו מקורי אלא נוסח משני שנוצר מהרכבתם של שני הציטוטים. מעתה עלינו לקבוע איזה משני הציטוטים הוא מקורי ואיזה נספח אליו.

אם הציטוט המקורי היה 'לעבט עבטו בחוץ', הרי לא זו בלבד שלא הייתה כל סיבה להוסיף את המילה 'תעמד' – הוספת מילה זו חותרת נגד כוונתה של הדרשה ומבטלת את ההיגיון שבה, שהוא לנתק את המילה 'בחוץ' מהקשרה ולהצמיד אותה למילים 'לעבט עבטו'. לעומת זאת אם הנוסח המקורי היה 'בחוץ תעמוד', הרי זו תשובה מנוגדת לכאורה לתשובה המתבקשת, ומוכן שסופרים התקשו בה. במקרה כזה פתרון טבעי היה להוסיף את המילים 'לעבט עבטו' ולחבר אותם עם המשך וכך להסב את תיאור המקום 'בחוץ' על פעולת המשכון האסורה. למעשה זאת הייתה הגהה דומה

²¹ מקום חיבורו אינו ידוע, אך על פי שם המחבר ניתן לשער שהיה מסיציליה.

²² כאמור, מדובר בדילוג מחמת תחיליות דומות – שיבוש שסבירותו נמוכה מזו של דילוג מחמת סופיות דומות.

מאוד להגהה שלהשערותנו יצרה את הנוסח הארוך (ראה להלן),²³ אלא שבמקרה זה לא דחק הציטוט ה'מתוקן' את הציטוט המקורי ממקומו אלא שולב עמו לרצף אחד. לפיכך לא נוצר צורך 'לתפור' שאלה חדשה עבור הציטוט המקורי, והנוסח נשאר קצר.

נראה אפוא יותר שהנוסח המקורי היה 'בחון תעמד'. גם בחינת מצב עדי הנוסח מביאה לאותה מסקנה. לפי ההנחה שבנוסח המקורי היה הציטוט 'בחון תעמד', היה נוסח ספר יראים זהה כמעט לנוסח המתועד בכ"י אוקספורד ובעדי נוסח עקיפים, ואילו לפי ההנחה החלופית היה זה נוסח שאינו מתועד בעדי הנוסח (הישירים או העקיפים) של הספרי.²⁴ על כן קרוב לוודאי שנוסח הספרי שעמד לפני ר' אליעזר ממיץ, מחבר 'ספר יראים', היה זהה לנוסח כ"י אוקספורד.

הצעתו של אפשטיין

לפני שנסכם את הדיון בעדי הנוסח נדון בהשערה ביקורתית שהציע אפשטיין. כמו חכמים אחדים לפניו אף אפשטיין מחק את הבבא הבעייתית, 'יכול לא ימשכנו מבחון אבל ימשכנו מבפנים ת"ל בחון תעמוד'. את אופן יצירת הנסחים שבידינו הסביר כך:²⁵

ואין כאן אלא חילוף נוסח: באחד היה כתוב: ת"ל לעבוט עבוטו בחון, ובשני: בחון תעמד [...] וכן נשתבש בכ"י "מבפנים – מבחון" ונעשה "מבחוץ – מבפנים" (כמו שהוא במה"ג בכ"י שלי),²⁶ ומכאן הכפילות, ואין צורך בדחוקים.

לדעת אפשטיין אפוא הנוסח הארוך נוצר בשלושה שלבים: תחילה נשתבש הציטוט בכמה מעדי הנוסח, ובמקום 'לעבוט עבוטו בחון' נכתב 'בחון תעמד'.²⁷ מסורת הנוסח שבה אירע שינוי זה הוסיפה והשתבשה, והמילים 'מבחוץ' ו'מבפנים' החליפו בה את מקומן. בשלב זה היו מהלכים שני נוסחים, אחד המקורי – הבבא הראשונה בדרשה כפי שהיא בנוסח הארוך, ואחד המשובש בשני שיבושים – הבבא השנייה בנוסח זה.²⁸ בשלב השלישי נספח הנוסח המשובש אל הנוסח המקורי ונעמד אחריו, וכך נוצר הנוסח הארוך כפי שהוא לפנינו. לעומת זאת הנוסח הקצר הוא תוצר השלב הראשון בגלגולי נוסח אלו ולא עבר את שני השלבים האחרים.

מן הבחינה הפילולוגית קשה לקבל השערה המשחזרת נוסח שאינו מצוי אפילו באחד מעדי הנוסח של הספרי – הישירים או העקיפים, בייחוד כשבדרשה זו מצויים לנו לא מעט חילופי נוסחאות. אפשטיין מציין לחכמים שמחקו בבא זו, אך העובדה שגם חכמים אחרים הגיהו כך אינה מוכיחה דבר. אדרבה: היא מבליטה את משמעותה של העובדה שנוסח זה, שהוא אכן חף מקושי, אינו מתועד

²³ ובכתבי היד מצינו מקרה של הגהה זו בדיוק על הגיליון, והוא בפירושו הספרי לרבנו אביגדור צרפתי שבכ"י מנטובה 36 (ראה לעיל, הע' 16).

²⁴ כמובן, ניתן גם להניח שהיראים הביא רק את תחילת הדרשה, שהייתה לפנינו בנוסח הארוך – אך לא זה מה שטוען אפשטיין, המסתמך על נוסח היראים כדי לשער שזאת הייתה כל הדרשה.

²⁵ אפשטיין תש"ח (לעיל, הע' 2), עמ' 546, בהערה.

²⁶ כוונתו להוציא מנוסח 'מדרש תנאים' של הופמן, שבו חסרה הבבא 'יכול לא ימשכנו מבחוץ אבל ימשכנו מבפנים' תלמוד לומר לא תבא אל ביתו, שאליה כוונתו כאן (ואולי לא הייתה בכ"י ברלין שהעתיק ממנו הופמן). והנוסח שאליו מתכוון אפשטיין הוא הנמצא בכל כתבי היד (ראה הדיון לעיל בנוסח מה"ג). אמנם השאלה 'יכול לא ימשכנו מבחוץ אבל ימשכנו מבפנים' מובאת גם בנוסח הארוך, אולם נראה שאפשטיין ראה בחילוף סדר הבבות שבמה"ג סיוע להנחתו שמילים אלה החליפו את מקומן.

²⁷ אמנם לכאורה משמעם של דברי אפשטיין אינו כמו שכתבנו, אולם בחינה זהירה של דבריו מובילה בהכרח למסקנה שכך סבר. אילו סבר אפשטיין שהנוסח 'יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ ת"ל בחון תעמוד' – המובא לפנינו בהדיא בכ"י אוקספורד ובעוד עדי נוסח – הוא נוסח מקורי שווה ערך במעמדו לנוסח האחר, היה מביא בפנים דבריו נוסח זה ולא נוסח משוער המתבסס על שחזור של שני גלגולי נוסח עד לנוסח המצוי לפנינו.

²⁸ ולטענת אפשטיין (כמצוטט לעיל) שלב שני זה משתקף בנוסח מה"ג כפי שהוא כמעט בכל כתבי היד (וכתב היד שהיה לאפשטיין בכללם). ואין דבריו נכונים, לפי שאין הבבא הראשונה שם זהה לזו שבנוסח הארוך (ראה לעיל).

בשום עד נוסח.²⁹ עוד מציין אפשטיין לשני עדי נוסח עקיפים שלטענתו גורסים כך, אך לא דק בזה. ואלה דבריו שם (בסוגריים מרובעות השלמות שלי):

המוקף נמחק ע"י מהר"ס [מורנו הרב ר' סולימאן] (רד"פ [ר' דוד פארדון] וכן [וכן?]) ז"א [זרע אברהם] וליתא ביראים השלם סי' קלב וסמ"ג לאוין קפ"ו (ושם פירוש), אלא שביראים ובסמ"ג: תעמד כשהוא.

אכן, הסמ"ג גורס כמו היראים,³⁰ אבל עדותו אינה עדות, שכן דרשת הספרי המובאת בו מועתקת מספר יראים.³¹ אשר לעדותו של היראים, אפשטיין כבר ציין שבנוסחו מצויה המילה 'תעמד', אך לא הביא בחשבון את משמעותה של עובדה זו. כפי שראינו זהו נוסח כלאיים, שהשיקול הפילולוגי מוליך למסקנה שנוצר מן הנוסח המתועד בכ"י אוקספורד. על כן אין הוא יכול לשמש עדות לנוסח המשוחזר שהציע אפשטיין.

עדי הנוסח – דיון

כאמור, ההנחה המתבקשת היא שהנוסח הקצר שבכ"י אוקספורד הוא תוצאה של דילוג מחמת הדומות בנוסח הארוך, שהוא בבירור הבסיס לרוב עדי הנוסח הישירים, והוא מתועד בשלמות בכ"י רומי, הנחשב הטוב שבכתבי היד של הספרי (ואחד מכתבי היד הטובים בספרות התלמודית בכלל). הרמז הראשון לכך שראוי לשקול מחדש הנחה זו מגיע מסקירת עדי הנוסח העקיפים. כאמור, מבין ששה עדים כאלה שלושה לפחות משקפים את הנוסח הקצר – אם כדיוקן אם באופן שניתן לשחזר אותו במידה רבה של סבירות. ברור לחלוטין שהנוסח הקצר הוא שעמד לנגד עיניו של ר' הלל. הוא נשתמר בדיוק נמרץ במדרש הגדול, אף ששם הוקדם לקטע הרלוונטי משפט נוסף (שאינו מעלה או מוריד מצד פרשנותו של הקטע הזה עם כ"י אוקספורד). הנוסח המצוי בספר יראים קרוב יותר לנוסח הקצר, ועל פי השיקול הפילולוגי האפשרות שנולד מן הנוסח הקצר נראית יותר מן האפשרות שנולד ממחציתו (הראשונה) של הנוסח הארוך. גם הנוסח המתועד ב'ילקוט תלמוד תורה' הדעת נותנת שנולד מן הנוסח הקצר (אף שבמקרה זה גם האפשרות החלופית סבירה למדי).

בהתחשב בתפוצה הגיאוגרפית של העדים הגורסים את הנוסח הקצר לא מסתבר שכולם תלויים ישירות זה בזה. כ"י אוקספורד נכתב לפי עדות הקולופון בשנת ה"א (1291), ולפי כתב היד כנראה באשכנז (כהנא תשמ"ב, 7-8). מדרש הגדול נתחבר בתימן במאה הי"ד. ר' אליעזר, מחבר 'ספר יראים', חי במיץ שבצרפת במחצית השנייה של המאה הי"ב, וזהו גם זמנו של ר' הלל 'מארץ יון'

²⁹ גם ההנחה שגרסת כ"י רומי מן המאה העשירית, שהוא מכתבי היד המעולים בכל הספרות התורנית (ראה כהנא תשמ"ב [לעיל הע' 7], עמ' 117-120), נוצרה בעקבות שני שלבים נפרדים של שיבוש, היא מרחיקת לכת.

³⁰ אמנם בדפוסים הנפוצים של הסמ"ג וברוב כתבי היד הנוסח הוא 'ת"ל לעבוט עבוטו בחוץ' ללא המילה 'תעמוד'. אבל בדפוס רומי הנוסח הוא 'ת"ל לעבוט עבוטו בחוץ תעמוד', כמו ביראים, וזהו בלי ספק נוסח 'מהדורה קמא' של הספר. כפי שנתברר לאחרונה, ר' משה מקוצי עבר על ספרו ותיקנו והגיהו הגהה מסיבית, ועל כן יש לספר שתי 'מהדורות' לפחות, אך אף אחת מהן אינה מיוצגת בצורה נקייה באחד מעדי הנוסח. ראה ספר מצוות גדול, מהד' מכון ירושלים ומכון שלמה אומן, ירושלים תשס"ג, ושם במבוא, פרק 'נוסח הסמ"ג השלם' (י"מ פלס, עמ' 17-24). דרכו של ר' משה, שכתב חלקים נרחבים מספרו כפרפרזה של הספרים שנתבסס עליהם, הייתה להעתיק בשלב ראשון את המקורות ששימשו אותו כלשונם ורק בשלב שני (הוא 'מהדורה בתרא') להכניס בהם שינויים מסיבות שונות (פלס, שם, עמ' 20). בהתחשב בהפרעה שמהווה המילה 'תעמוד' בדרשה בצורתה זו ובכך שבנוסח הדומיננטי של הספרי הציטוט הוא 'לעבוט עבוטו בחוץ', היה מפתיע אילו המילה 'תעמוד' לא היתה נמחקת במהדורה בתרא של הספר. וכבר הביע אחד המהדירים החדשים את תמיהתו על הנוסח המתועד בדפוס רומי (ספר מצוות גדול מהדורת אליקים שלזינגר, ירושלים תשמ"ט).

³¹ כידוע, ר' משה מקוצי ייסד את דבריו בספר המצוות שלו על שלושה ספרים, ואחד מהם הוא ספר יראים (ראה ספר מצוות גדול, מהדורת מכון ירושלים, ושם במבוא, פרק 'הסמ"ג ומקורותיו', עמ' 14-16). קל להיווכח שדבריו במצווה זו ('ל"ת קפו) בנויים מהחל עד כלה על דברי ספר יראים. לאור מצב זה, המסקנה שר' משה העתיק את דרשת הספרי כלשונה מספר יראים מוכחת מן העובדה שבכל רחבי הספרות התורנית, על כל נוסחאותיה ועדיה (כולל כתבי יד), אין לנוסח המובא בסמ"ג חבר אלא ספר יראים לבדו.

(רומניה/טורקיה). בתקופת הראשונים מוצאים אפוא את עקבותיו של הנוסח הקצר בצרפת וברומניה במאה הי"ב, באשכנז במאה הי"ג ובתימן במאה הי"ד. אם כל כתבי היד שכללו אותו השתלשלו מאב נוסח אחד, הרי היה זה בהכרח כתב יד קדום, שחשיבותו בתולדות המסירה של הספרי בוודאי אינה נופלת מזו של כ"י רומי.

אמנם ניתן להניח עוד שבכל עדי הנוסח האלו או באבותיהם אירע אותו שיבוש עצמו, כלומר אותו דילוג מחמת הדומות. אולם הנחה זו אינה סבירה ביותר. דילוג מחמת הדומות הוא אמנם 'תאונה' שכיחה מאוד, אולם כמו כל שיבוש אחר בדרך כלל אין הוא מתרחש בעקיבות באותו אופן עצמו אם אין לכך סיבה טובה. ובמקרה זה אין.³² על כן נראה יותר שעדים אלו משקפים מסורת נוסח קדומה, חלופית לזו המיוצגת בכ"י רומי. וראוי לזכור כי כ"י אוקספורד, אף שאינו מגיע לרמתו של כ"י רומי, הוא כתב היד השני בטיבו של הספרי.³³

אם לפנינו שתי מסורות נוסח נבדלות, יש לדון בשאלה איזו מהן עדיפה על האחרת. כל השערה בדבר הנוסח המקורי מחייבת להסביר את היווצרות הנוסח האחר. אם את היווצרות הנוסח הקצר ניתן להסביר בשיבוש שאירע בשלב קדום במסירת הנוסח, הרי ההשערה שהנוסח הארוך נוצר מן הנוסח הקצר מחייבת להניח תהליך מודע של השלמה או הוספה לטקסט. נראה כי הנחה כזאת מקובלת על חוקרים העוסקים בפילולוגיה תלמודית פחות משהיא מקובלת על העוסקים בתחומים פילולוגיים אחרים.³⁴ אולם ניתן להסביר השלמה כזאת בניסיון לתת פשר לנוסח שנראה למגיה בלתי אפשרי או פרדוקסלי.³⁵ הנחה זו הולמת את המקרה הנדון, שכן הנוסח הקצר הוא על פניו פרדוקסלי: הציטוט מן הפסוק אינו נראה עונה כראוי לשאלה שנשאלה אלא לשאלה הפוכה דווקא. הפתרון שנמצא לבעיה זו – כך ניתן לשער – היה להוסיף תשובה מתאימה עבור השאלה ושאלה מתאימה עבור התשובה. כך נוצר הנוסח הארוך.

להשערה זו יש יתרון מסוים על פני ההנחה של שיבוש, והוא שהנוסח הקצר הוא 'הגרסה הקשה' (*lectio difficilior*). כמובן, אין די בעובדה זו לעצמה כדי לקבוע שגרסה זו מקורית. כדי להחיל את כלל 'הגרסה הקשה' צריך שיתמלאו שני תנאים: ראשית, שיהיה לגרסה זו הסבר טוב שיהפוך את הקושי שבה לקושי למראית עין בלבד. שנית, צריכה להיות סיבה משכנעת שקוראים וסופרים בתקופות מסוימות בעבר לא היו מודעים לקיומו של ההסבר הזה או שהוא לא נתקבל על דעתם. כלומר יש להסביר מה הפריע לקוראים בעבר או מנע מהם להבין את הכתוב באופן המיישב את הקושי. אני סבור שבמקרה זה ניתן למלא את שני התנאים האלה במידה משביעת רצון. עתה נפנה להסביר את ההיגיון של הנוסח הקצר, ולאחר מכן נסביר מה היו הגורמים שפעלו נגד הבנתו של נוסח זה באופן המוצע.

ההיגיון של הדרשה לפי הנוסח הקצר

נעתיק שוב את הנוסח הקצר:

לא תבא אל ביתו. יכול לא ימשכננו מבפנים אבל ימשכננו מבחוץ? תלמוד לומר 'בחוץ תעמד'.

משמעות הצירוף 'למשכן בחוץ' היא לקחת בכוח הזרוע מן החייב דבר מה ששייך לו בשעה שהחייב נמצא בחוץ, היינו ברשות הרבים. אולם לקיחת משכון באופן כזה אינה תואמת כלל את הכתוב

³² כאמור, היה מסתבר הרבה יותר שהשאלה השנייה בדרשה תישמט (או תושמט) עם התשובה שעליה משתישמט עם התשובה לשאלה שלפניה (כפי שאירע, אם אירע, בנוסח הקצר).

³³ כהנא תשמ"ב (לעיל, הע' 7), עמ' 7-8. לדבריו, 'ולעתים, אמנם נדירות, נשתמרו בו (בכ"י אוקספורד – א"ש) נוסחאות מעולות בניגוד לכל שאר עדי הנוסח'.

³⁴ ההנחה המקובלת בפילולוגיה קובעת שהגרסה הקצרה היא הגרסה העדיפה (*lectio brevior potior*). לדיון בכלל זה ובגבולותיו (בזיקה לחקר המקרא) ראה Emanuel Tov, "Criteria for Evaluating Textual Readings: The Limitations of Textual Rules" *Harvard Theological Review* 75 (4), 1982, pp. 429-448 עמ' 442-440.

³⁵ דומה להגהות שעושה התלמוד לפעמים בנוסח המשנה בלשון 'חיסורי' מחסרא והכי קתני'.

בחוק המקראי: 'בחוף תעמד והאיש אשר אתה נִשֶׂה בו יוציא אליך את העבוט החוצה' (דב' כד 11). על פי כתוב זה העבוט נלקח ללא שימוש בכוח, אלא החייב נותן אותו מרצונו הטוב. גם לא מדובר באקט המתרחש בחוף: העבוט מונח בבית, והלווה מוציא אותו מן הבית, ורק המלווה הוא שעומד על סף הדלת ואינו נכנס לבית. מן העובדה שהכתוב טרח לפרט פרוצדורה זו ניתן ללמוד שזוהי הדרך הלגיטימית היחידה למשכן. כלומר התורה קובעת לא רק כיצד אין לקחת את העבוט אלא גם כיצד יש לקחת אותו, וממילא נשללת האפשרות למשכן בדרך שונה מזו המתוארת בכתוב. וזהו שאומרת הדרשה כאן. לפי פירוש זה הכוונה במילים 'בחוף תעמוד' היא גם להמשך הפסוק, כלומר יש לקרוא כאילו כתוב 'ת"ל בחוף תעמוד וגו'." ³⁶ הסבר זה הוצע בקיצור ובפשטות בפירושו של ר' הלל, שצוטט לעיל: 'משום דהאיש יוציא אליך את העבוט לא תמשכנו מבפנים או מבחוץ'. את האופן המדויק שבו נלמדת הדרשה מן הכתוב ניתן להבין גם בדרך שונה מעט שאינה מחייבת להזדקק להמשך הפסוק. לפועל 'עמד' יש בלשון המקרא קונוטציה מובהקת של הימנעות מפעולה. למשל: 'ותעמד מלדת' (בר' כט 35); 'ויך שלש פעמים ויעמד' (מל"ב יג 18); 'כי עמדו לא ענו עוד' (איוב לב 16). ויש דוגמאות לשימוש בפועל 'עמד' אף בלשון ציווי כשהכוונה היא להימנע מפעולה, כמו הוראתו של דוד לשר צבאו המודח, יואב: 'ואתה פה עמד!' (שמ"ב כ 4). הוראה זו נשתמרה גם בלשון חכמים, למשל: 'עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד' (בבלי ברכות כז ע"ב). ייתכן אפוא שהדרשן הבין את המילה 'תעמוד' במשמעות 'עמוד ואל תעשה דבר', ומכאן למד שאסור למלווה למשכן בחוף באופן אקטיבי. לדעתי שני פירושים אלה אינם חלופיים זה לזה אלא משלימים זה את זה: 'בחוף תעמוד' – ואל תמשכן בעצמך את הלווה, כי אם (כמו שממשיך הפסוק) הוא יוציא אליך את העבוט החוצה. יהיה אשר יהיה האופן המדויק שבו נלמדה הלכה זו מן המילים 'בחוף תעמוד', אותו קו-מחשבה בדיוק מצוי לפנינו בדרשה אחרת על מילים אלה (שנשתמרה במדרש הגדול) ממדרש ההלכה דבי ר' ישמעאל, מכילתא דברים:

בחוף תעמד. ר' נתן אומר: הרי שמצאו עומד בשוק ועטוף טליתו, שומע אני שהוא רשאי ליטלנה מעל כתיפו? תלמוד לומר 'בחוף תעמד'.

דרשה זו לומדת גם היא שאסור למלווה למשכן את הלווה בחוף, ואף היא לומדת זאת מן המילים 'בחוף תעמד'. גם היא אפוא מוקשה לכאורה, אלא שנתמזל מזלנו ושלא כדרשת הספרי היא לא הוגהה. ³⁷ הדמיון המובהק ברציונל של שתי הדרשות מאשש את הדעה שיש להעדיף את הנוסח הקצר של הספרי על פני הנוסח הארוך. על כל פנים הוא מוכיח שאין כל סיבה לערער על הנוסח הקצר או להגיה אותו. אך מכיוון שמכילתא דברים לא זכתה מעולם לתפוצה רחבה (ובמרוצת הדורות אף אבדה), אפשר מאוד שלומדי הספרי (ומגיהיו) לא הכירו דרשה זו. ³⁸

הסיפא של הדרשה

לדעתי, הגורמים שמנעו מלומדי הספרי לפרש את הדרשה באופן זה קשורים לסיפא של הדרשה, שבה לא דנו במאמרנו עד כה. לדיון זה נפנה כעת. נעתיק שוב את הדרשה:

³⁶ בעניין זה יש להעיר שבאחד מעדי הנוסח העקיפים של הדרשה – פירוש ר' הלל – הציטוט מן הכתוב הוא 'בחוף תעמד והאיש אשר אתה נושה בו'. ייתכן שר' הלל המשיך מעט את הציטוט כדיבור המתחיל משום שזה תואם את פירושו, אך ייתכן גם שזהו הנוסח שהיה לפניו.

³⁷ מן הסתם הדבר קשור לכך שבמרוצת הדורות עסקו פחות ידיים במכילתא דברים משעסקו בספרי דברים. גם אם היו ממפרשי הספרי (מלבד ר' הלל) שראו את הנוסח הקצר, הם לא הכירו דרשה זו, שכן מכילתא דברים כנראה כבר לא הייתה מצויה בימיהם, ודרשותיה לא נשתמרו אלא במדרש הגדול, שאף הוא לא נתפרסם מחוף לתימן עד המאה הי"ט. למעשה לא נמצא כמעט מי שהזכיר דרשה זו, שכן מדרש הגדול מעולם לא נתפרש. אולם תמוה שאפשטיין התעלם מדרשה זו כאשר דן בנוסח דרשת הספרי, אף שהזכיר אותה בהקשר אחר (אפשטיין תש"ח [לעיל הע' 2], עמ' 545, בהערה).

לא תבא אל ביתו. יכול לא ימשכננו מבפנים אבל ימשכננו מבחוץ? (ת"ל 'לעבט עבטו בחוץ'. יכול לא ימשכננו בחוץ אבל ימשכננו מבפנים?) ת"ל 'בחוץ תעמד'. כשהוא אומר 'והאיש' – לרבות שליח בית דין.

הפירוש המקובל למשפט האחרון הוא שגם שליח בית דין, כמו המלווה (שעניינו נדון קודם לכן), חייב לעמוד בחוץ ואסור לו להיכנס לבית הלווה. כך פירשו רוב מפרשי הספרי, וזוהי גם הדעה המקובלת במחקר. חריג בזה הוא הראשון למפרשי הספרי, ר' הלל, שפירש: 'לרבות שליח בית דין – דנכנס לביתו של לווה למשכנו'. לדרכו של ר' הלל לא נמצאו ממשיכים מלבד ר' אביגדור בן יצחק, שהעתיק את פירושו לסיפא (אף שפירוש זה אינו עולה בקנה אחד עם פירושו של ר' אביגדור לרישא של הדרשה, שהייתה לפנינו בנוסח הארוך).³⁹ לאחר מכן נשתכחה דעה זו, ולמן המאה הי"ג ועד היום לא נמצא כמעט מי שהעלה את האפשרות שכוונת הדרשה להתיר לשליח בית דין להיכנס לבית הלווה.⁴⁰

אולם פירוש זה אינו מובן מאליו. אילו עמדה דרשה זו לעצמה (ללא המילים 'כשהוא אומר'), הרי הפירוש המתבקש ואף ההכרחי היה ששליח בית דין רשאי להיכנס לבית הלווה ולהוציא את העבוט. פירוש זה מתחייב מהקשרה של המילה 'והאיש': 'והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה'. המילים 'בחוץ תעמד' הבאות לפני משפט זה אינן מוסבות אל 'האיש' שבו מדברת הדרשה אלא אל המלווה, שהוא נמען הציווי בפסוק הקודם. וממילא לכאורה אין הן עניין לדרשה זו. הסיבה שהפירוש שגם האיש יעמוד בחוץ הוא אפשרי היא שדרשה זו מקושרת אל הדרשה שלפניה על ידי הביטוי 'כשהוא אומר'. דרשה זו מסתיימת (בין לפי הנוסח הארוך ובין לפי הנוסח הקצר) במילים 'בחוץ תעמד', ועל כן ניתן להניח שכוונת המילים 'לרבות שליח בית דין' היא שגם הוא יעמוד בחוץ. לפי פירוש זה תפקידו של הביטוי 'כשהוא אומר' בהקשר זה הוא אפוא לנתק את המילה 'האיש' מהקשרה הטבעי שבכתוב ולהציב אותה בהקשר שנזכר קודם לכן. על פניה נראית פרשנות זו סבירה מאוד. על כן חשוב לציין שאין היא תואמת את תפקידו הרגיל של המונח 'כשהוא אומר' במדרש ההלכה. כדי לברר את משמעות הסיפא עלינו לענות על השאלה מדוע מונח זה מופיע כאן, ולשם כך נקדים כמה מילים על תפקידו של מונח זה באופן כללי.⁴¹

המונח 'כשהוא אומר'

המונח 'כשהוא אומר' שכיח מאוד במדרשי ההלכה. תפקידו העיקרי ברוב היקריותו הוא לשלול אפשרות שהועלתה לפני כן (באמצעות מונחים כמו 'שומע אני' 'יכול') או להכריע בין שתי אפשרויות שהוצגו לפני כן (באמצעות מונחים כמו 'איני יודע אם...'). עם זאת פעמים רבות הוא בא בלי הקשר כזה. ברוב המקרים האלה ניתן לזהות למונח 'כשהוא אומר' תפקיד אחר – להחזיר את הדיון לפרט מסוים בתוך כתוב שכבר נדרש בכללותו וללמוד ממנו משהו נוסף. שימוש זה של המונח מצוי בעיקר במדרשים דבי ר' עקיבא.⁴² במקרים אלה מונח זה מתייחס לא לביטוי לשוני שלם אלא למרכיב מסוים (למשל מילית-יחס) בתוך ביטוי לשוני שכבר נזכר קודם לכן וכבר נלמד

³⁹ ראה הע' 16 לעיל.

⁴⁰ מלבד אחד – ר' יוסף צבי דינר (ריצ"ד), בן המאה הי"ט, שהעיר זאת אגב דיון בעניין אחר וללא הסבר או נימוק: 'משמעות הדרשה בספרי על הקרא לא תבוא אל ביתו היא שדרשו והאיש לרבות שליח בית דין כלוה' (חידושי הריצ"ד חלק שלישי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ו, עמ' רל). כך העיר ריצ"ד על דברי התלמוד בפירוש הברייתא (ראה להלן). ואף כי לדעתי קביעתו נכונה, הרי תמוה מעט שנסתיע מכאן, שכן אם עמד לפנינו הנוסח הארוך של דרשת הספרי (כפי שסביר להניח), הרי הערה זו היא בבחינת ללמוד מן הסתום על המפורש.

⁴¹ לא מצאתי במחקר הגדרה משביעת רצון לתפקידו של מונח זה ושל שימושו השונים. דיונה הקצר של אליאס בר לבב (ליאורה אליאס בר לבב, מכילתא דרשב"י פרשת נזיקין: נוסח, מונחים, מקורות ועריכה [בעריכת מנחם י' כהנא], הוצאת מאגנס, ירושלים תשע"ד; ושם עמ' 105) מציע הגדרה כוללנית מאוד שאמנם אינה שגויה, אולם היא רחבה מכדי לאפיין את תפקידו המובהקים של המונח.

⁴² אני מודה לקורא מטעם המערכת על הערה זו.

ממנו לימוד אחר. כפי שניתן לראות בדוגמאות להלן, אפשר שאותו מרכיב יושמט מן הדיבור המתחיל המקדים את הפסוק בכללו כדי להטרים את ההתמקדות המאוחרת בו. למשל:

ר' אלעזר המודעי אומר: 'אתה' זה משה. 'גם' זה אהרן. 'העם הזה אשר עמך' אלו שבעים זקנים. כשהוא אומר 'וגם' – זה נדב ואביהוא (מכילתא דרשב"י יח יח, עמ' 132 במהד' אפשטיין-מלמד).

וזרעתם את השמינית. זו שמינית שלאחר שמיטה. כשהוא אומר 'שנה' – זו תשיעית של אחר היובל ושל אחר השמיטה (ספרא בהר פר' ג, ד ז).
באחד שעריך. 'בשעריך' ולא בירושלים. כשהוא אומר 'באחד שעריך' – שלא יהא גולה מעיר לעיר (ספרי דברים רנט, עמ' 232 במהד' פינקלשטיין).

שימוש זה של המונח אינו נפוץ כמו השימוש בו להכרעה בין אפשרויות שונות, אך עדיין הוא שכיח למדי; ניתן להסביר באופן המוצע את רוב מופעיו של המונח שאינם מתאימים להסבר הרגיל. עם זאת יש גם כמה מקרים שאינם מתאימים לאחד משני ההסברים האלה ולא קל למצוא להם הסבר מניח את הדעת.

הסיבה לשימוש במונח 'כשהוא אומר' בדרשה זו

אם אנו מאמצים את הפירוש המקובל, שלפיו גם שליח בית דין יעמוד בחוץ, יש לצרף דרשה זו למקרים המעטים שבהם מופיע המונח 'כשהוא אומר' בלי שניתן להסביר זאת באחד משני האופנים הנ"ל. כמובן ניתן לטעון, כאמור, שמטרת השימוש בביטוי זה היא להבהיר שיש להבין את הדרשה שאחריו בתוך ההקשר של הדרשה שלפניו. אולם יש לציין שבין מאות מופעיו של המונח 'כשהוא אומר' במדרשי ההלכה לא מצאתי (בסקירה כללית) אף מקרה אחד נוסף שבו ניתן להסביר את השימוש במונח זה באופן דומה.

אכן, לפי הנוסח הארוך של דרשת הספרי פירוש זה לסיפא עדיין עדיף מבחינה זו על הפירוש שגם שליח בית דין נכנס ומוציא את העבוט. לפי הפירוש האחרון הסיפא מהווה דרשה נפרדת שאינה קשורה לקודמותיה בשום קשר ענייני, והופעתו של הביטוי 'כשהוא אומר' היא תעלומה שלא ניתן להציע לה שום פתרון כלל – גם לא את הפתרון המיוחד שנזכר לעיל.⁴³

כל זה על פי הנוסח הארוך. לעומת זאת על פי הנוסח הקצר ניתן להציע שהביטוי 'כשהוא אומר' משמש כאן בתפקידו שהוגדר לעיל: להחזיר את הדיון למילה מסוימת בתוך פסוק שכבר נדרש בכללו. כפי ההסבר שהצענו לדרשה לעיל, במילים 'בחוץ תעמד' הכוונה לכל הפסוק: 'בחוץ תעמד והאיש אשר אתה נושא בו יוציא אליך את העבוט החוצה'. המילה 'והאיש' אינה הכרחית במשפט זה, שכן ניתן היה לכתוב 'ואשר אתה נושה בו'. על כן חוזר עתה המדרש למילה זו ולומד ממנה שגם שליח בית דין רשאי להוציא את העבוט.⁴⁴

בהצעה זו אמנם יש דוחק מסוים, שכן המדרש מצטט לא את הפסוק כולו אלא רק את המילים 'בחוץ תעמד'. אולם מקבילה למצב זה מצויה בברייתא דומה לדרשה זו, המובאת בבבלי (ב"מ ק"ג ע"א):

⁴³ על כן אין זה מקרה שרק ר' הלל, שלפניו עמד הנוסח הקצר, פירש שכוונת הסיפא ששליח בית דין נכנס, ושאר מפרשי הספרי, שלפניהם עמד הנוסח הארוך, לא פירשו כך.

⁴⁴ אולי ניתן לטעון שבלי קשר לשאלה מה הסיבה לשימוש במונח 'כשהוא אומר', עצם הופעתו כופה עלינו לפרש את הדרשה בסיפא בזיקה למילים 'בחוץ תעמד' שמופיעות לפניו (כלומר גם שליח בית דין יעמוד בחוץ). אולם טענה זו אינה עומדת במבחן העובדות. בין המקרים שבהם מופיע המונח 'כשהוא אומר' ללא סיבה ברורה ניתן למצוא מקרים שהדרשה שמופיעה אחרי מונח זה אינה ממשיכה משום בחינה את הדרשה שלפניה אלא עוסקת בעניין אחר, ואין להבין אותה אלא בהקשר של הכתוב. למשל: 'ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שאין עושים אכסדרה בעזרה? תלמוד לומר "כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך". כשהוא אומר "אשר תעשה לך" – לרבות במה' (ספרי דברים קמה, עמ' 200 במהד' פינקלשטיין).

ממשמע שנאמר: 'בחוץ תעמוד' איני יודע שהאיש אשר אתה נושה בו יוציא? אלא מה תלמוד לומר 'והאיש' – לרבות שליח בית דין.

גם במקור זה מופיעה הדרשה 'והאיש' – לרבות שליח בית דין, וגם בו היא נוגעת להוצאת העבט ולא לעמידה בחוץ – אף על פי שגם כאן, כמו בדרשת הספרי, מצוטטות מן הכתוב המילים 'בחוץ תעמד' בלבד. ההסבר לכך נמצא בגוף הברייתא: משאלת הדרשן עולה שהוא הניח שהמילים 'בחוץ תעמד' די בהן לרמוז לעניין המפורש בהמשך הפסוק.⁴⁵ על כן נראה שגם בדרשת הספרי הנדונה המונח 'כשהוא אומר' בא לחזור ולמקד את הדיון במילה 'והאיש' לאחר שברישא כבר נלמדה הלכה מן הפסוק בכללו.

בבואנו לשקול את סבירותו של הסבר זה יש להביא בחשבון שהפרשנות החלופית, ולפיה משמעות הדרשה היא שגם שליח בית דין יעמוד בחוץ, מעמיסה על המונח 'כשהוא אומר' תפקיד שכאמור קשה למצוא לו דוגמה בין מופעיו הרבים של מונח זה במדרשי ההלכה. מלבד זאת, בלי קשר לשאלת תפקידו של המונח 'כשהוא אומר', פרשנות זו אפשרית רק לפי הנוסח הארוך אך לא לפי הנוסח הקצר, כפי שנבאר עתה.

משמעות הסיפא לפי הנוסח הקצר

לפי הנוסח הקצר משמעות המילים 'בחוץ תעמוד' אינה שאסור להיכנס לבית הלווה (כפי שהוא על פי הנוסח הארוך) אלא שאסור למשכן בחוץ. וממילא אם יש להבין את המשפט 'לרבות שליח בית דין' בזיקה למילים 'בחוץ תעמוד', הרי משמעותו היא שגם לשליח בית הדין אסור למשכן בחוץ. זוהי מסקנה שקשה לקבלה, הן משום שדעה זו אינה מצויה בשום מקום בספרות חז"ל, והן משום שמבחינה עניינית היא מונעת כל אפשרות למשכן את החייב. על כל פנים, הפירוש המקובל לסיפא ולפיו לשליח בית הדין אסור להיכנס לבית הלווה הוא בלתי אפשרי לפי נוסח זה.

ולא זו בלבד אלא שגם הדרשה הראשונה בנוסח הקצר – 'יכול לא ימשכנו מבפנים אבל ימשכנו מבחוץ, ת"ל בחוץ תעמד' – היא הגיונית, כמבואר לעיל, רק בהנחה שהדרשה הבאה מלמדת שגם שליח בית דין נכנס ומוציא את העבט ולא בהנחה שהיא מלמדת ששליח בית הדין אסור להיכנס לבית הלווה. לפי הפירוש שגם שליח בית דין נכנס דרשה זו תואמת היטב בהגיונה את הדרשה שלפניה, כפי שהסברנו אותה לעיל, ומשתלבת עמה למהלך אחד. הדרשה הראשונה למדה שאסור למלווה למשכן בחוץ משום שהאיש – הלווה – 'יוציא אליך', ומאליה מתעוררת השאלה מה יקרה אם הלווה לא יאבה להוציא את המשכון מרצונו הטוב (שאלה שהחוק המקראי משאיר בלי מענה). על כך בא הסיפא ועונה שבמקרה זה ייכנס שליח בית הדין ויוציא אותו.

לעומת זאת אם כוונת הסיפא שגם שליח בית דין יעמוד בחוץ, הרי הניגוד בין השאלה ובין התשובה ברישא אינו ניתן לפתרון. לפי זה משמעות התשובה היא בהכרח – הן, 'ימשכנו בחוץ, משום שלא המלווה ולא שליח בית הדין אינם רשאים להיכנס, וממילא אין אפשרות למשכן את הלווה אלא בחוץ. מובן שמסקנה כזאת אינה עולה בקנה אחד עם מבנה הדרשה.

מדוע לא הובן הנוסח הקצר?

לאור כל האמור אנו יכולים עתה לשוב אל השאלה שהצגנו לעיל: מה היה הגורם שמנע את הבנתו של הנוסח הקצר באופן המיישב את הפרדוקס לכאורה המצוי בו. אני מציע כי הסיבה הייתה שרוב לומדי הספרי הניחו (מסיבות שנבהיר להלן) כי כוונת הסיפא 'כשהוא אומר והאיש לרבות שליח בית דין' היא שגם שליח בית דין אסור להיכנס לבית הלווה. כאמור, בעקבות הנחה זו היחס בין השאלה לתשובה בנוסח הקצר נהפך מסתירה מדומה לסתירה של ממש שאינה ניתנת ליישוב.

מלבד זאת, כאמור, אם כוונת הסיפא היא שהציווי 'בחוץ תעמד' חל על שליח בית הדין, הרי על פי הנוסח הקצר נובע מכאן שאסור לו למשכן בחוץ, כלומר שליח בית הדין אסור לא רק להיכנס לבית

⁴⁵ כך למשל פירש רש"י ברייתא זו: 'ממשמע שנאמר בחוץ תעמוד. ויוציא אליך את העבט – וכי איני יודע שהאיש יוציאנו? אלא מי יוציאנו אם לא בעל הבית?'

הלווה אלא אף למשכן אותו בכלל, הן בפנים והן בחוץ. זהו דין המנוגד לכל שאר מקורות חז"ל העוסקים בנושא ומשקפים את ההלכה ששליח בית דין ממשכן את הלווה. מסיבות אלה מי שהבינו שהמילים 'כשהוא אומר והאיש לרבות שליח בית דין' כוונתן לאסור על שליח בית הדין להיכנס לבית הלווה ראו לפנייהם בנוסח הקצר דרשה פרדוקסלית שאינה ניתנת לפירוש סביר. האפשרות לתת פשר לנוסח הקצר מותנית בהבנת הסיפא באופן אחר, ולפיו כוונת מילים אלה הפוכה: להתיר לשליח בית הדין את הכניסה לבית הלווה.

הסיבה שלומדי הספרי נמנעו מלהבין את הסיפא כך היא שהבבלי דן בפירושה של ברייתא דומה (שכבר צוטטה לעיל) והכריע כפירוש המנוגד. נצטט שוב ברייתא זו ואת הדיון הקצר עליה (ב"מ קיג ע"א):

תא שמע: ממשמע שנאמר 'בחוץ תעמוד' איני יודע שהאיש אשר אתה נושה בו יוציא? אלא מה תלמוד לומר 'והאיש' – לרבות שליח בית דין.
– מאי, לאו שליח בית דין כלוה?
– לא, שליח בית דין כמלוה.

ההקשר של מובאה זו הוא דיון בשאלה אם שליח בית דין רשאי להיכנס לבית הלווה. הסוגיה מביאה את הברייתא בניסיון לערער על עמדתו של שמואל, ולפיה שליח בית דין רשאי רק למשכן בחוץ אך לא להיכנס לבית הלווה. אם שליח בית הדין 'כלוה', הרי הוא נכנס לבית הלווה ומוציא את העבוט, ואם הוא 'כמלוה', הרי כניסה זו אסורה עליו. הסוגיה דוחה את ניסיון הערעור, וממילא היא מכריעה (לכאורה) כאפשרות השנייה.

המשפט 'והאיש' – לרבות שליח בית דין' זהה בדרשת הספרי ובברייתא שבבבלי. כיון שהבבלי דן בפרשנותו והכריע שכוונתו ששליח בית דין אסור להיכנס לבית הלווה, הרי אין כל תימה שרוב לומדי הספרי הניחו כמובן מאליו שיש להבין את המשפט הזהה בספרי לאור הכרעה זו. יתירה מזו: דעת שמואל, ששליח בית דין אסור להיכנס לבית הלווה, נתקבלה ללא עוררין בהלכה המאוחרת – מתקופת האמוראים ואילך. הפרשנות שלפיה שליח בית דין רשאי להיכנס לבית הלווה עמדה אפוא בניגוד לא רק לפרשנותו המוסמכת של הבבלי אלא גם להלכה המקובלת. על כן פעל לחץ חזק, הן פרשני והן הלכתי, לדחייתה של פרשנות זו ולאימוץ הפרשנות המנוגדת. כאמור, מצב זה הקשה את הבנת הנוסח הקצר, ומשום כך הביא להגתו וליצירת הנוסח הארוך.

דיון ומסקנות

לסיכום, על פי מצב עדי הנוסח יש לדרשה זו שני נסחים עיקריים: ארוך וקצר. לפי שניהם אסור למלווה למשכן את הלווה בחוץ, אולם כל אחד מהם לומד הלכה זו באופן אחר. מעובדה זו נובעים אילוצים פרשניים שמצריכים להבין את הסיפא 'כשהוא אומר והאיש לרבות שליח בית דין' באופן אחר לפי כל אחד מן הנסחים. על פי הנוסח הארוך צריך לפרש שכוונת הסיפא היא שגם לשליח בית הדין אסור להיכנס לבית הלווה, ואילו לפי הנוסח הקצר צריך לפרש להיפך: גם שליח בית הדין – כמו המלווה עצמו – נכנס לבית הלווה. נסכם בקצרה את השיקולים לטובת ההנחה שהנוסח הקצר הוא המקורי.

בראש ובראשונה יש להדגיש שוב שהנוסח הארוך מוקשה מאוד, עד שלא נמצא מי שקיבל אותו כפשוטו. פרשנים וחוקרים התמודדו אתו באחת משתי דרכים: לפרש את המילים 'ימשכנו בפנים' על פי הנחות מגבילות שאין להן אחיזה בטקסט או למחוק כליל את הבבא המתמיהה.⁴⁶ שיקול נוסף לטובת הנוסח הקצר, שאינו סותר את הקודם, הוא שהנוסח הקצר הוא הקשה מבין שני הנסחים (*lectio difficilior*). אמנם הקושי שבנוסח הקצר, שלא כקושי שבנוסח הארוך, ניתן לפתרון; אלמלא כן לא היה זה שיקול לטובתו. אולם עבור מי שאינו מודע לפתרון זה או אינו מקבל אותו

⁴⁶ כאמור, מלבד פרשנים מסורתיים הלך בדרך הראשונה גם פינקלשטיין, שהעמיד לספרי דברים מהדורה מדעית, ובדרך השנייה הלך גם חוקר דגול כאפשטיין (שהצדיק אותה בהצעת שחזור מורכב של גלגולי הנוסח).

הקושי שמעמיד הנוסח הקצר חמור יותר. אין מדובר בייתור דברים אלא בסתירה לכאורה בין השאלה ובין תשובתה. קושי כזה כמעט מכריח את הגהת הטקסט. ואכן, מצאנו שניתן לראות בנסחים שונים של הדרשה תוצאה של ניסיונות שונים להגיה את הנוסח הקצר.⁴⁷ אמנם אם מבינים את כוונת התשובה לאשורה, היא עונה היטב לשאלה, אולם הבנת הדרשה באופן שפותר את הקושי נעשתה בלתי אפשרית היות שהסיפא 'כשהוא אומר בחוץ תעמוד' הובנה גם היא שלא ככוונתה המקורית. הבנה זו קיבלה מעמד מחייב בגלל הפרשנות שניתנה בבבלי לברייתא דומה ובגלל התאמתה להלכה המקובלת. המחויבות בבבלי ולהלכה מנעה מלומדי הספרי להבין את הסיפא באופן אחר שעל פיו יתיישב הנוסח הקצר.

נוסף על שיקולים אלה נראה להעדיף את הנוסח הקצר לאור השוואה למקורות תנאיים אחרים. ההיגיון של הדרשה בנוסח הקצר דומה להיגיון של הדרשה המקבילה במכילתא דברים. כיוון שזו דרשה שכוחה שאין לה הד בספרות ההלכה, וכיוון שההיגיון שלה מפתיע מעט, הרי דמיון זה הוא סממן של אותנטיות. כמו כן הפירוש המתאים למשפט 'והאיש – לרבות שליח בית דין' על פי הנוסח הקצר (ורק על פיו), היינו ששליח בית דין נכנס, זהה כנראה עם כוונתה המקורית של הברייתא הדומה המובאת בבבלי (למרות דברי הגמרא שם). וכיוון שבשני המקומות בא אותו משפט בדיוק, לא נראה שמשמעותו במקור אחד הפוכה ממשמעותו במקור האחר.⁴⁸

המסקנה מהעדפת הנוסח הקצר של דרשת הספרי, המתועד בכ"י אוקספורד, על פני הנוסח הארוך שבכ"י רומי ובדפוסים, היא שלדעת הספרי רשאי שליח בית הדין להיכנס לבית הלווה. למסקנה זו השלכות חשובות על תולדות ההלכה בעניין גביית חוב, והיא מחייבת בחינה מחודשת של הנושא בספרות התנאית בכללה.

כמו כן אם מסקנותינו נכונות, יש להן השלכות כלליות לעניין חקר הנוסח. אף שטיבו המעולה של כ"י רומי של הספרי (במדבר ודברים) הוכר במחקר לפני שנים רבות, ובדורנו שב ונתברר בהדגשה יתרה על ידי עבודתו היסודית של כהנא, הנה כבר העיר כהנא עצמו: 'ולעיתים, אמנם נדירות ביחס, נדמה בבירור, כי גרסאותיו המקוריות של הספרי נשתמרו בעדי נוסח אחרים, ולא בכ"י רומי, שנוסחתו אינה אלא "תיקון"'.⁴⁹ המקרה הנדון כאן ממחיש כי לא רק בתיקוני סופר קטנים אמורים הדברים אלא אף בהגהות יצירתיות ובהוספות של ממש. כמו כן יש בו ללמד על עצמאותה של מסורת כ"י אוקספורד (שאף כהנא ציין לו כשני בטיבו בין עדי הנוסח של הספרי), ששימר במקרה זה את הנוסח המקורי שלא כשאר עדי הנוסח הישירים.

במישור המתודולוגי יש במסקנות מאמר זה להזכיר כי הכללים הקפדניים לההדרה מדעית של חיבורים שגיבשו אבות המחקר הפילולוגי התלמודי נועדו לתת בידינו טקסט שימשש נקודת מוצא ראויה למחקר – "יסוד לבנות עליו", כלשונו של אפשטיין בביקורתו על מהדורת ספרי דברים של פינקלשטיין⁵⁰ – אך לא בכל מקרה גם נקודת הסיום שלו. במהדורתו המופתית לספרי במדבר עמד כהנא בבירור על נקודה זו כשהדגיש במבוא: 'המטרה היא להציג בפנים את נוסח ה"אב" המשוער של כ"י ר ולא לנסות לשחזר את הנוסח המקורי של הספרי, כפי שיצא מתחת ידיהם של עורכיו הראשונים'.⁵¹ אכן, במהדורה מדעית רצופה מוטב לא לנקוט נוסח אקלקטי אלא להיצמד במידת האפשר לכתב יד אחד שראוי לסמוך עליו. אולם החוקר סוגיה בתולדות ההלכה ומבקש לשחזר את נוסחה המקורי של מימרה מסוימת עליו לשקול היטב את כל נוסחותיה שבידינו, שכל אחת מהן גם אם במבט ראשון דחוויה היא עשויה להתברר אחר העיון הפילולוגי-היסטורי כראש פינה.

⁴⁷ את העובדה שנוסח דרשת המכילתא דברים, שהגיע לידינו דרך מדרש הגדול, לא 'תוקן' יש לתלות במיעוט הידיים שעסקו במכילתא דברים במרוצת הדורות.

⁴⁸ כמובן, שימוש בחלקי דרשות בהקשרים שונים תוך שינוי משמעותן רווח בספרות חז"ל. אולם כאשר ניתן לפרש את הדרשה באופן זהה בשני המקומות, על הטוען לקיומן של משמעויות שונות (וכל שכן מנוגדות) הראיה.

⁴⁹ כהנא, אקדמות (לעיל, הערה 7), עמ' 119.

⁵⁰ י"נ אפשטיין, ספרי דברים מהדורת רא"א פינקלשטיין (ביקורת), תרביץ ה, תרצ"ז, עמ' 375-392.

⁵¹ מ' כהנא, ספרי במדבר מהדורה מבוארת, חלק א: המהדורה, ירושלים תשע"א, עמ' כ.

כ"י רומי	לא תבוא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לעבט עבוטו בחוץ	לא ימשכנו בחוץ	אבל ימשכנו מבפנים	ת"ל
כ"י ברלין	לא תבא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לעבט עבוטו בחוץ	לא ימשכנו בחוץ	אבל ימשכנו מבפנים	ת"ל
כ"י לונדון	לא תבוא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	תלמוד לומר	לעבט עבוטו מבחוץ	לא ימשכנו	מבפנים	תלמוד לומר
דפוס ונציה	לא תבוא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לעבט עבוטו בחוץ	לא ימשכנו בחוץ	אבל ימשכנו מבפנים	ת"ל
כ"י אוקספורד	לא תבא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לעבט עבוטו בחוץ	לא ימשכנו בחוץ	אבל ימשכנו מבפנים	ת"ל
רבנו הלל	לא תבא אל ביתו		לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ					ת"ל
מה"ג ברלין	לא תבא אל ב' לע' עב'	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לא תבא אל ביתו	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל
מה"ג פיש	לא תבא אל ביתו לעבט עבטו	יכול	לא ימשכנו מבחוץ	אבל ימשכנו מבפנים	ת"ל				
ילקוט ת"ת	לא תבא אל ביתו וגו'	יכול	לא ימשכנו מבחוץ	אבל ימשכנו מבפנים					ת"ל
ספר יראים	לא תבא אל ביתו	יכול	לא ימשכנו מבפנים	אבל ימשכנו מבחוץ	ת"ל	לא תבא לעבט עבוטו			

כ"י רומי	בחוץ תעמוד	כשהוא או' והאיש	לרבות שליח בית דין
כ"י ברלין	בחוץ תעמד	כשהוא או' והאיש	לרבות שליח בית דין
כ"י לונדון	בחוץ תעמוד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שליח בית דין
דפוס ונציה	בחוץ תעמוד	כשהוא או' והאיש	לרבות שליח בית דין
כ"י אוקספורד	בחוץ תעמד	כשהוא או' והאיש	לרבות שלוח בית דין
רבנו הלל	בחוץ תעמוד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שליח ב"ד
מה"ג ברלין	בחוץ תעמד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שלוח בית דין
מה"ג פיש	בחוץ תעמד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שלוח בית דין
ילקוט ת"ת	בחוץ תעמד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שליח ב"ד
ספר יראים	בחוץ תעמוד	כשהוא אומר והאיש	לרבות שליח ב"ד